

ANTISEMITISME

ANNE FRANK STICHTING | HANS WALLAGE

Antisemitisme

mythen, maskers en misverstanden

Boom

anne frank stichting

Herziene en geactualiseerde editie van *Vijftig Vragen over Antisemitisme*, en *Antisemitisme – geschiedenis & actualiteit*, Anne Frank Stichting (Jaap Tanja); uitgave Boom | Anne Frank Stichting, 2005/2016

© 2026 Anne Frank Stichting (Hans Wallage) Amsterdam | Boom

Vormgeving omslag: Bart Rouwhorst

Vormgeving binnenwerk: Bas Reijnen

Tekst en beeldredactie: Anne Frank Stichting (Hans Wallage)

Zakelijke projectleiding: Anne Frank Stichting (Eugenie Martens en Willem Wagenaar)

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 kb Hoofddorp, www.stichting-uvvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024476060

NUR 680, 320

www.boom.nl

www.annefrank.org

Afbeelding op pagina 2: Een antisemitisch tafereel uit de middeleeuwen. Op de glas-in-loodramen van de St. Michielskathedraal in Brussel is hostieschennis door joden afgebeeld. Joden doorsteken de heilige hosties, zodat deze gaan bloeden. De kleine joodse gemeenschap in Brussel die in 1370 van hostieschennis werd beschuldigd, werd vervolgd en heeft het niet overleefd.

Inhoud

Voorwoord 7

1. Joden en Jodendom 11
2. Geschiedenis van het antisemitisme 31
3. Joden, christenen en moslims 59
4. De halve wereld over 87
5. De Holocaust – begrip en vragen 101
6. Antisemitisme vandaag de dag 125
7. Een kwestie van definities 145
8. Een uitstapje: voetbal 157
9. Hoe antisemitisme tegen te gaan 165

Verder lezen 169

Beeldverantwoording 176

Google: ✓
Jews control
the USA!

Voorwoord

‘Het stellen van vragen is een essentiële daad om een volwaardig leven te kunnen leiden – zelfs als de antwoorden niet evident zijn.’

Elie Wiesel

Antisemitisme behoort nog altijd niet tot het verleden. Het is een fenomeen dat de tijd overstijgt én zich telkens opnieuw aanpast aan de actualiteit. Oude stereotypen en complottheorieën keren steeds terug, in nieuwe gedaanten en versterkt door moderne media. Wat eeuwenlang werd geloofd over Joden – als moordenaars, woekeraars, samenzweerders of zondebokken voor maatschappelijke crises – klinkt vandaag nog altijd door in tweets, memes en digitale complotten die zich razendsnel verspreiden. Zonder kennis van dit verleden is het heden van antisemitisme niet te begrijpen, laat staan te herkennen. Juist die continuïteit maakt antisemitisme zo hardnekkig: het is tegelijk oud en nieuw, vertrouwd en steeds onbekend.

Door de eeuwen heen zijn Joden verantwoordelijk gehouden voor de meest uiteenlopende oorlogen, problemen, catastrofes en maatschappelijke spanningen. Ze zouden Christus hebben vermoord, woekeraars zijn, infiltranten, streven naar wereldheerschappij of de drijvende kracht vormen achter zowel het kapitalisme

Overtuigd van een joodse samenzwering. New York, 11 september 2011, tien jaar na de aanslag op het WTC.

als het communisme. Deze waanideeën zijn niet verdwenen – ze keren telkens terug, in steeds andere contexten: in Nederland, elders in Europa, in het Midden-Oosten of binnen digitale netwerken wereldwijd.

Antisemitisme laat zich eenvoudig omschrijven als ‘haat tegen Joden’, maar achter die eenvoudige definitie schuilt een complex en veelzijdig verschijnsel dat zich moeilijk in één formule laat vangen. Dit boek wil inzicht bieden in die lange geschiedenis én in de actuele dynamiek: van klassieke stereotypen tot digitale haatculturen. Daarbij gaat het niet alleen om kennis, maar ook om praktische handvatten om vooroordelen en misverstanden te herkennen en te weerleggen. Waar ligt de grens tussen een achteloos grapje en een schadelijk stereotype? Wanneer slaat kritiek op Israël om in antisemitisme? En hoe werkt antisemitisme in een digitale cultuur waarin memes, complotten en algoritmes haat kunnen versterken?

Deze herziene editie, die voor een belangrijk deel voortbouwt op de eerdere versies van Jaap Tanja, verschijnt in een tijd waarin de behoefte aan een actueel overzichtswerk over dit onderwerp groter is dan ooit. Sinds de eerste uitgave in 2005 (*Vijftig vragen over antisemitisme*) en de tweede editie in 2016 (*Antisemitisme: Geschiedenis en actualiteit*) is de wereld ingrijpend veranderd. Sociale media, internationale conflicten (zoals de oorlog in Gaza) en de verharding van het publieke debat hebben nieuwe vormen van antisemitisme zichtbaar gemaakt en oude mythen versterkt. Daarom is de tekst op cruciale punten herschreven en uitgebreid, met meer aandacht voor digitalisering, de vervagende grenzen tussen antisemitisme, antizionisme en Israël-kritiek, en de maatschappelijke en politieke context van vandaag.

Het Anne Frank Huis ontvangt jaarlijks honderdduizenden bezoekers en is veel meer dan een historisch museum. De Anne Frank Stichting ontwikkelt educatieve programma's die het levensverhaal van Anne Frank verbinden met reflectie op antisemitisme, racisme en discriminatie, en met de waarden van vrijheid, gelijke rechten en democratie. Dit boek sluit daar direct bij aan.

Ons doel met *Antisemitisme: mythen, maskers en misverstanden* is helder: een toegankelijke en genuanceerde gids bieden die kennis vergroot, stereotypen doorbreekt en uitnodigt tot nadenken en gesprek. Alleen door inzicht, educatie en dialoog kunnen we bouwen aan een samenleving die bestand is tegen de oude én nieuwe gedaanten van antisemitisme.

Ronald Leopold

Directeur Anne Frank Stichting

Joden en Jodendom

WIE IS JOODS?

De vraag ‘Wie is Joods?’ loopt grotendeels parallel met de vraag ‘Wat is het Jodendom?’ Het Jodendom is een eeuwenoude godsdienst. Maar het Jodendom is – net als het christendom en de islam – ook een beschaving, een traditie en zeker ook een wijze van denken en leven. Veel Joden zien zichzelf en andere Joden als lid van een volk, het Joodse volk. De eenvoudige vraag ‘Wie is Joods?’ is daarom ingewikkelder dan hij lijkt. Het is een vraag met verschillende antwoorden. Volgens de orthodox-religieuze traditie binnen het Jodendom is elk kind van een Joodse moeder Joods, plus iedereen die zich volgens een aantal vaste regels en rituelen tot het Jodendom heeft laten bekeren. Opmerkelijk genoeg is echter het geloof van ondergeschikt belang. Iemand met een Joodse moeder is en blijft Joods, wat hij of zij ook doet en wat hij of zij ook gelooft. Je kunt dus Joods zijn en tegelijk niet-gelovig. Niet-religieuze Joden worden seculiere Joden genoemd. Veel bekende Joden, zoals Albert Einstein of Woody Allen, zijn niet-gelovig en dus seculier. In Nederland is de meerderheid van de Joden seculier en ook in de staat Israël is een groot deel van de Joodse inwoners niet-religieus.

Binnen de Joods-religieuze traditie bestaan verschillende stromingen. Naast de orthodoxe is vandaag de dag de liberale stroming de bekendste. In bijvoorbeeld de Verenigde Staten beschouwt een derde van de Amerikaanse Joden zichzelf als *Reform Jew*, behorend tot een liberale stroming. De vraag ‘Wie is Joods?’ wordt door liberalen anders beantwoord dan door orthodoxen. Volgens de liberale traditie kan ook een kind van een Joodse vader en een niet-Joodse moeder als Joods worden beschouwd, mits de ouders kenbaar

TORA EN BIJBEL

De Joodse en de christelijke religie baseren zich op dezelfde geschriften, maar er zijn ook verschillen. Een centraal onderdeel van de Joodse Bijbel is de Tora, de eerste vijf 'boeken' van het Oude Testament, ook wel boekrollen of, tegenwoordig, hoofdstukken genoemd. De orthodoxe traditie binnen het Jodendom beschouwt de Tora als het woord van God aan Mozes op de berg Sinai gegeven en dus als heilig en onaantastbaar. Tot de Joodse Bijbel behoort ook een aantal andere 'boeken': de Profeten (21 Bijbelboeken) en de Geschriften (13 Bijbelboeken). Joden noemen hun Bijbel de Tenach.

Voor christenen is de Tenach het Oude Testament. Het christendom is voortgekomen uit het antieke Jodendom. Christenen zien in Jezus Christus de Zoon van God. Zijn leven, lijden, dood en opstanding zijn voor christenen de vervulling van de Joodse openbaring. Gelovige Joden beschouwen het Nieuwe Testament, waarin de verhalen over het leven van Jezus Christus centraal staan, niet als deel van hun Bijbel.

maken dat zij het kind Joods willen opvoeden. Hier wordt dan door de rabbijn streng op toegezien. Men spreekt in dit verband wel van 'vaderJoden'.

Een ander verschil tussen liberalen en orthodoxen gaat over bekeringen tot het Jodendom. In de orthodoxe traditie zijn de regels strenger en ligt de lat hoger. Wie Jood wil worden volgens de orthodoxe regels, moet een langdurige en ingewikkelde procedure doorlopen, met de nodige examens, waarbij men ook de eigen levenswijze moet inrichten naar de halacha, de Joods-wettelijke levenspraktijk (inclusief besnijdenis voor mannen).

De vraag wie wel en wie niet Joods is, heeft ook een praktische betekenis. Iedere Jood heeft volgens de Israëlische wet het recht om het staatsburgerschap van dat land te krijgen. In Israël gelden de orthodoxe regels.

HET WOORD 'JOOD'

Het woord 'Jood' is afgeleid van Juda, een van de twaalf zonen van Jacob, en van het zuidelijke koninkrijk Juda/Judea. Jacob zelf kreeg later de naam Israël, na zijn worsteling bij de Jabbok (vgl. Gen. 32:28; bevestigd in Gen. 35:10). In Gen. 33:20 noemt Jacob bovendien een altaar 'El-Elohe-Israël', waarmee zijn nieuwe naam liturgisch wordt gemarkeerd. Na de dood van koning Salomo (tiende eeuw v.Chr.) viel het rijk uiteen in twee koninkrijken: het noordelijke Israël (meestentijds tien stammen) en het zuidelijke Juda (Juda en Benjamin, met Jeruzalem). De bewoners van Juda werden Judeeërs (Joden), waaruit de term 'Jood' is voortgekomen.

In de zevende eeuw voor Christus veroverden de Assyriërs het koninkrijk Israël en werd de bevolking gedeporteerd. Het is het begin van de diaspora, de verspreiding of migratie van het Joodse volk. De Babyloniers veroverden in de vijfde eeuw voor Christus het koninkrijk Judea. De afstammelingen van Juda noemden zichzelf - en werden ook door anderen betiteld als - Jehodim, Joden. In de Tenach, het Oude Testament, wordt de term 'Joden' pas in de latere boeken gebruikt; daarvoor werden Joden aangeduid als 'kinderen van Israël'.

HOEVEEL JODEN ZIJN ER OP DE WERELD?

Hoeveel Joden er op de wereld zijn, hangt samen met de vraag wie Joods is en wie er wordt meegeteld. Demografen in Israël gaan uit van zo'n zestien miljoen Joden wereldwijd (cijfer uit 2023), maar er zijn ook tellingen c.q. schattingen die uitkomen op meer dan twintig miljoen. Het land met de grootste Joodse gemeenschap is, afhankelijk van de gehanteerde telling, Israël (ongeveer 7,5 miljoen). De Verenigde Staten volgen met circa 7,4 miljoen Joden.

Samen zijn Israël en de Verenigde Staten goed voor bijna negentig procent van de Joodse bevolking wereldwijd. In Europa, voor de oorlog het werelddeel waar de meeste Joden woonden, leven er nu nog maar 1,3 miljoen. Dit laatste cijfer is echter omstre-

NOG MEER CIJFERS

Frankrijk is in West-Europa het land met de grootste Joodse gemeenschap (440.000, cijfer 2023), maar dit aantal loopt gestaag terug. Duitsland echter kent een in omvang kleinere Joodse bevolkingsgroep (125.000), maar deze minderheid is – vooral door immigratie uit Oost-Europa – de laatste twintig, dertig jaar relatief sterk gegroeid. Na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 kregen veel Joden uit de toenmalige Sovjet-Unie een visum voor Duitsland (tussen 1991 en 2004 bijna 220.000). Slechts een deel daarvan sloot zich echter aan bij een Joodse gemeente; een ander deel is doorgereisd naar de Verenigde Staten of Israël.

den, want vooral voor de landen van de voormalige Sovjet-Unie (Rusland, Oekraïne, Wit-Rusland) lopen de schattingen uiteen van 250.000 tot ruim het dubbele daarvan. In Oost-Europese landen als Polen, Hongarije, Roemenië en de Baltische staten neemt het aantal nog altijd af. Woonden hier voor de Tweede Wereldoorlog (1939) ongeveer 4,7 miljoen Joden, nu zijn dat er nog maar 70.000. In Nederland wonen tussen de 30.000 en 40.000 Joden.

Israëlische demografen maken zich zorgen om een aantal ontwikkelingen op de lange termijn. Sinds de Tweede Wereldoorlog is het aantal Joden over de hele wereld met vijf miljoen toegenomen en de laatste dertig jaar is de Joodse gemeenschap wereldwijd met twintig procent gegroeid, tegenover een groei van veertig procent van de gehele wereldbevolking. De gematigde groei heeft niet alleen te maken met een laag geboortecijfer, maar vooral met een veranderend huwelijkspatroon. Met name in de Verenigde Staten en in Europa is het percentage gemengde huwelijken en andere vormen van partnerschap sterk gegroeid. Meer dan vijftig procent van alle Amerikaanse en Nederlandse Joden bijvoorbeeld trouwt met iemand van buiten de Joodse gemeenschap. Voor de Tweede Wereldoorlog was het percentage Amerikaanse Joden dat met niet-Joden trouwde slechts zeven. Dat is ook in veel andere landen een trend. Kinderen uit gemengde huwelijken worden vaak

KLEINE J OF GROTE J?

Worden 'Joden' en 'Joods' nu met een kleine letter of met een hoofdletter geschreven? Beide schrijfwijzen komen voor. Het is in de Nederlandse taal gebruikelijk om de namen van landen, volken en de woorden die daarmee samenhangen met een hoofdletter aan te duiden: Duitsland, Spanjaard, het Griekse platteland. Dus ook: het Joodse volk. Godsdiensten en religies daarentegen worden met een kleine letter geschreven (christendom, islam, jodendom). Dus: orthodoxe joden. Omdat 'joods' zowel kan verwijzen naar de religie als naar het volk (en soms naar beiden tegelijk) is de verwarring groot. Het is een kwestie van smaak en van afspraak, maar van soms ook een kwestie van overtuiging. Sommigen schrijven de woorden Joods en Joden altijd met een hoofdletter. Anderen houden niet van veel hoofdletters in een tekst en proberen consequent een kleine letter aan te houden. Bij negatieve of spottend bedoelde woorden verdwijnt de hoofdletter altijd. Het is dus jodenstreek en niet Jodenstreek.

NB: In het hedendaagse antisemitisme staat de religieuze dimensie (*joods zijn*) minder centraal dan de bredere collectieve identiteit en de toebehorigheid tot de Joodse groep (*Joods zijn*). Daarom wordt in dit boek consequent de hoofdletter gebruikt, om te voorkomen dat de indruk ontstaat dat antisemitisme zich enkel tegen religieus-Joodse mensen richt.

niet-Joods opgevoed. Uit deze ontwikkelingen kan de conclusie getrokken worden dat het voortbestaan van de Joodse gemeenschap in veel landen buiten Israël (en de Verenigde Staten) onzeker is geworden.

VORMEN JODEN EEN VOLK?

De vraag of een groep mensen samen een volk vormt, wordt in eerste instantie beantwoord door de mensen van die groep zelf. Eeuwenlang hebben veel Joden uit verschillende landen zich verbonden ge-

weten met hun geloofsgenoten uit andere landen. Binnen de Joodse traditie is al heel erg lang sprake van een Joods volk. Joods-zijn heeft een religieuze én een historisch-culturele component, maar Joods is geen nationaliteit. Joden wonen in bijna alle landen ter wereld en het overgrote deel van hen heeft de nationaliteit van het land waarin hij of zij leeft. Minder dan de helft van alle Joden wereldwijd woont in de staat Israël en heeft de Israëlische nationaliteit. Als ‘volk’ omschreven wordt als ‘een groep mensen die zich door tradities, taal, cultuur, religie en geschiedenis met elkaar verbonden weten’, dan kan misschien beter gesproken worden van Joodse gemeenschappen en niet van hét Joodse volk. Joden in Nederland spreken een andere taal en hebben een andere geschiedenis en deels ook andere culturele en religieuze tradities dan Joden in bijvoorbeeld Marokko of Turkije. Vroeger, in de zeventiende eeuw, spraken in Nederland veel Joden en niet-Joden over de Joodse gemeenschap als ‘de Joodse natie’. De Joodse gemeenschap bestuurde toen nog min of meer zichzelf, met een eigen rechtspraak en eigen armenzorg. Godsdienst en afkomst waren bovendien nog onlosmakelijk met elkaar verbonden.

BESTAAT ER EEN JOODS RAS?

Nee, Joden vormen geen ras, want er bestaan geen menselijke rassen. Joden vormen evenmin een ‘etnische’ groep, in de zin dat ze ‘etnisch’ aan of met elkaar verwant zijn. Je kunt niet van ‘etnische Joden’ spreken. Biologisch gezien bestaat er maar één ras: het menselijk ras. Het idee dat Joden een apart ras vormen, heeft een doorslaggevende rol gespeeld in de aanloop naar de Holocaust, de moord op zes miljoen Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het idee is gebaseerd op de aanname dat Joden overal ter wereld een aantal ‘raskenmerken’ met elkaar gemeen zouden hebben, kenmerken die biologisch of genetisch zouden vastliggen en dus onveranderlijk zijn. Deze aanname is gevaarlijke onzin.

De rassenleer en het rasdenken zijn ontstaan in de achttiende eeuw, in navolging van de classificaties die Carl Linnaeus, een

RAS

‘Bestaat er een wetenschappelijke grondslag voor het onderscheid van mensen in diverse rassen? Het antwoord is: nee! Dankzij de moleculaire biologie kunnen we sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw de genetische verwantschap van al het leven op aarde in kaart brengen. Vergelijkend onderzoek tussen verschillende populaties op aarde heeft laten zien dat ongeveer vijftientig procent van alle genetische variatie wordt waargenomen binnen een en dezelfde groep mensen, dus binnen eenzelfde volk. Slechts vijf procent van de variatie correspondeert met verschillen tussen populaties op één continent, en ongeveer tien procent is toe te schrijven aan verschillen tussen populaties op verschillende continenten; die verschillen zijn in de grensgebieden bovendien nog kleiner dan het gemiddelde. Er is dus geen sprake van scherpe genetische grenzen op grond waarvan de mensheid kan worden ingedeeld. [...] Er is dus geen genetische grondslag om mensen naar ras te classificeren. Wij zijn in de loop van de evolutie niet geprogrammeerd geraakt om op basis van raciale kenmerken andere mensen tegemoet te treden. Rassendiscriminatie is dan ook niet meer dan een slechte gewoonte die we kunnen afleren.’

*

Prof. dr. H.A. Verbrugh, hoogleraar medische microbiologie, hoofd afdeling Medische Microbiologie en Infectieziekten, Erasmus Universitair Medisch Centrum, Rotterdam.

Zweedse bioloog die leefde van 1707 tot 1778, maakte voor planten, dieren en mensen. Uitgaand van uiterlijke kenmerken, bijvoorbeeld huidskleur, haarstructuur of vorm van de neus, deden allerlei classificaties de ronde, de ene nog uitgebreider dan de andere. De vierdeling in ‘het blanke ras’, ‘het gele ras’, ‘het zwarte ras’ en ‘het rode ras’ vormde daarbij de steeds terugkerende basis. Aan de onderscheiden rassen werden allerlei karaktereigenschappen toegedicht. Al snel was ook het fenomeen van de ongelijkheid geboren: invloedrijke Europese wetenschappers probeerden de superioriteit van hun

‘ETNISCHE’ JODEN?

De begrippen ‘etnisch’ en ‘etniciteit’ worden veel gebruikt, maar zijn weinig omljnd. Niet zelden wordt de term ‘etniciteit’ of ‘etnische groep’ gebruikt als eufemisme voor het beladen woord ras, maar soms ook veel ruimer, als naam voor een groep mensen die een feitelijk of denkbbeeldig verleden (taal, geschiedenis, cultuur, et cetera) met elkaar deelt. Mede vanwege die onduidelijke definitie is er veel voor te zeggen om Joden niet te zien of te beschrijven als etnische groep en niet te spreken van ‘etnische Joden’, ook niet als je het begrip etniciteit ruim invult. Natuurlijk identificeren veel Joden zich middels een gemeenschappelijk ervaren erfgoed met andere Joden, maar dat maakt ze nog niet tot één etnische groep. Daarvoor zijn de culturele, nationale, taalkundige en religieuze verschillen tussen Joden onderling veel te groot. Bovendien: wie bepaalt of iemand zich wel of niet tot deze etniciteit mag rekenen?

eigen ras, het blanke ras, te bewijzen. Vooral in de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw was het rasdenken in Europa zeer populair. Bijna iedereen – arm en rijk, conservatief en socialist, christen en Jood – sprak over groepen mensen als rassen. Soms had het woord ‘ras’ een neutrale lading en bedoelde men niet veel meer dan ‘soort’, ‘stam’ of ‘bloedverwantschap’.

Het rasdenken heeft een grote invloed uitgeoefend op pseudo-wetenschappers. Het koppelen van persoonlijkheidskenmerken aan rassen heeft geleid tot tal van bizarre en gevaarlijke ideeën. De Joden werden door velen gezien als een ‘puur’ ras, aangezien Joden eeuwenlang als een aparte groep, een aparte ‘natie’, waren blijven bestaan. Het rasdenken werd zeer omstreden toen de nazi’s in de jaren dertig van de twintigste eeuw het zogenoemde arische van het zogenoemde semitische ras gingen (onder)scheiden. Na de Tweede Wereldoorlog heeft de wetenschap afdoende aangetoond dat raciale classificaties ongefundeerd zijn. Er bestaat geen Joods gen; je kunt geen ‘echte’ Jood onderscheiden door te kijken naar zijn genen.